

1882-1922 YILLARI ARASINDA GÖNEN KAZASI

Özer KÜPELİ

Giriş

XIX. yüzyıl sonlarında Hüdavendigâr Vilayeti'nin Karesi Sancağı'nda ve Balıkesir'in altmış km. kuzeybatısında, Marmara sahilinden yirmi iki km. içeride ve aynı adla anılan nehrin üzerinde yer alan bir kaza merkezi¹ olan Gönen; günümüzde Marmara Bölgesi'nin güneybatısında Balıkesir'e bağlı bir ilçedir. Doğusunda Manyas İlçesi, kuzey-doğusunda Bandırma İlçesi, batısında Biga ve Yenice ilçeleri, kuzeyinde Erdek Körfezi ve Marmara Denizi, güneyinde de Balya İlçesi bulunmaktadır.²

İsminin kökenine ilişkin çeşitli iddialar mevcuttur.³ Sözlüklerden Türkçe bir kelime olduğu anlaşılan Gönen kelimesi sulak yer, küçük göl, durgun su⁴ şeklinde tanımlanmış ve Anadolu coğrafyasında şahıs⁵, cemaat ve iskan yeri adı olarak sıkça kullanılmış ve kullanılmaktadır.⁶

Tarih boyunca farklı medeniyetlerin hakim olduğu bir sahada kurulmuş olan Gönen havalisinde sırasıyla Hititler, Frigyalılar, Lidyalılar, Persler, Makedonyalılar, Bergama Krallığı, Romalılar, Bizanslılar ve son olarak da Türkler hakimiyet kurmuşlardır.⁷

Kuruluşu Büyük İskender devrine kadar inen Gönen⁸, Bizans döneminde kralların, saray erkanının ve ordu komutanlarının uğrak yeri olmuştur.⁹ Gönen'in

¹ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Âlâm*, V, İstanbul 1314, s. 3927.

² Kemal Özer, *Turistik Gönen ve Ömer Seyfettin*, Bandırma 1962, s. 3; Zekeriya Özdemir, *Kaplıcalar Şehri Gönen*, Ankara 1998, s. 4.

³ Bu iddiaların birincisi Germenon'dan geldiği, ikincisi ise Roma dilindeki Konana'nın zamanla Konan şekline, onun da zamanla halk arasında Gönen şekline dönüştüğüdür. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'de Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s. 292-293; Bu iddiaların aksine kazanın Helenistik dönemdeki adı *Artemea*'dır. Bkz. W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (trc. M. Pektaş), İstanbul 1961, s. 167.

⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317, s. 1217.

⁵ Aydıllı Erol, *Şarkılarla, Şiirlerle, Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız*, Ankara 1992, s. 161.

⁶ Tacettin Akkuş, *XVI. Yüzyılda Gönen ve Yöresi*, İÜEF Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1996, s. 8-9.

⁷ Doğan Özgökçeler, "Artemea" Gönen, İzmir 1971, s. 30-31.

⁸ Bununla ilgili rivayete göre Belkis şehrinin almak için yola koyulan Büyük İskender'in, Aisepos (Gönen Çayı) Nehri civarında verdiği mola sırasında nehir kenarında dolaşan askerler

Osmanlılar tarafından fethi ise Orhan Gazi zamanında 1334-1335 yıllarıdır.¹⁰ Bu tarihte, Karesi Beyliği topraklarının Osmanlı Beyliği'ne ilhakıyla Osmanlılara geçen Gönen¹¹, bundan sonra beş yüz yıl boyunca Hüdavendigâr Sancağı'na bağlı bir yerleşim yeri olmuştur. XVI. yüzyılda beş mahalle¹², elli dört köy ve yedi cemaat bulunan¹³ Gönen'de XVII. yüzyılda altı mahalle mevcuttur.¹⁴

XVIII. yüzyıla gelindiğinde, Gönen ayanların hakim olduğu bir yer olmuştur. Sepet-oğlu Osman¹⁵, Ali Ağa¹⁶, Arif Bey¹⁷, Mehmed Said¹⁸ ve Seyyid-zade Lütfullah Ağa¹⁹ bu ayanlardan bilinenleridir.

sazlıkların arasından buhar çıktığını fark edince yıkanmak istemişler ve suyu ılıklaştırmak için Gönen Çayı'ndan bir kanal açmışlar, bu sayede yıkandıktan sonra hastalıklarında bir iyileşme olduğunu fark ederek suyun tılsımlı olduğuna inanmışlardır. Bunun üzerine İskender burada bir şehir kurulmasını emretmiş ve ardından bir tapınak inşa edilmiştir. *Aynı Eser*, s. 43.

⁹ *Aynı Eser*, s. 44; Evliya Çelebi, bununla ilgili olarak "*Bursa krallarının eşhebi Mihâlîç nâm kralın saydgâh ve teferrücgâhu bir şehri müzeyyen imiş*" demektedir. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, V, (Haz. Zuhuri Danışman), İstanbul 1935, s. 299.

¹⁰ aynı yer.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 101; Öte yandan Osmanlıların bu havalıyı fetihlerinden sonra Bolu taraflarından gelen Akça Ali, Rüstem, Malkoç gibi beyler ve bunların aşiretleri tarafından eski Artemea şehrinin enkazı üzerine h. 728 (m. 1327-1328) yılında kurulduğuna dair ifadenin ise neye dayanılarak yazıldığı bilinmemekle beraber bu bilgi şüphelidir. Özer, *a.g.e.*, s. 8-9; Selçuklu devrinden beri yapılan iskanlarda iskan yerinin isim almasında bilhassa mahallelerde şahıs isimleri ön plana çıkmaktadır. Çünkü bir mahallenin kurulmasında ve gelişmesinde önemli bir amil olan cami, mescit, mektep, çeşme vb. imaret siteleri genellikle şahıslar tarafından yapılmaktadır. Bu da imaret sitelerinin bânilerinin adıyla anılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla imaret siteleri etrafına kurulan ve gelişen mahalleler de çoğunlukla imaret sitelerini kuran şahısların isimleriyle anılmaktadır. Bkz. Tuncer Baykara, *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir 1997, s. 84; Ancak, XVI. yüzyılda Gönen'de mevcut mahalleler içerisinde bahis konusu şahısların isimleriyle anılan herhangi bir mahallenin bulunmaması yukarıdaki ifade hakkındaki şüphemizi büsbütün arttırmaktadır. (Gönen'de XVI. yüzyılda mevcut mahalleler için bkz. Akkuş, *a.g.t.*, s. 13-14)

¹² Akkuş, *a.g.t.*, s. 14.

¹³ *Aynı Tez*, s. 35-36.

¹⁴ *Aynı Tez*, s. 15.

¹⁵ Sepetoğlu Osman ayanlığı döneminde Gönen ve civarında özellikle şekavetleri ile nam salmış ve bu nedenle tedibine karar verilmiştir. Bunun üzerine firar eden Sepetoğlu Osman bir süre sonra yakalanmış ve öldürülmüştür.

¹⁶ BOA, Cevdet Maliye, nr. 29828.

¹⁷ BOA, D.BŞM.MHF., nr. 13388.

¹⁸ BOA, Cevdet Maliye, nr. 31377.

¹⁹ BOA, Cevdet Maliye, nr. 9526.

I-1882-1922 Yılları Arasında Gönen'in İdarî Durumu

A-İdarî Yapı

XIX. yüzyıl başlarında Karesi Sancağı dahilinde bulunan ve 1864 yılına kadar bu sancağa “Gönen-i Karesi” adıyla bağlı kalan Gönen²⁰, yeni bir mülkî-idarî düzenlemeye gidilen bu yılda nahiye yapılarak Erdek Kazası'na bağlanmıştır.²¹ 1878 yılına kadar Erdek Kazası dahilinde kalan Gönen, 1878 yılında Erdek'den ayrılarak Bandırma Kazası'na dahil edilmiştir.²² Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde Rumeli'den gelen muhacirlerin kasaba ve civarında iskan olunmasıyla ortaya çıkan nüfus yoğunluğu Gönen Nahiyesi'nde kaymakamlık teşkilini gerektirmiştir. 1882 yılında Gönenli bir kısım ahali tarafından Gönen'de kaymakamlık teşkili için başvuru yapılmış, fakat kaymakamlık teşkil edilecek daha mühim nahiyeler bulunduğu ve mevcut durumun buna uygun olmadığı gerekçesiyle bu başvuru reddedilmiştir.²³ Kısa bir süre sonra Gönen ahalisinin isteği kabul edilmiş ve 16 Kasım 1882'de Gönen, Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlı Karesi Vilayeti dahilindeki üçüncü derece kazalardan birisi olmuştur.²⁴

B-İdarî Teşkilatlanma

İncelediğimiz yıllarda Gönen'de mevcut kaza idare organları şunlardır.²⁵

Kaza İdare Meclisi, Belediye Dairesi, Nüfus İdaresi, Mal Müdürlüğü, Ziraat Odası, Ticaret Odası, Sanayi Odası, Zabıta Dairesi, Redif Taburu, Tapu Kalemî, Orman İdaresi, Nafia Komisyonu, Düyun-ı Umumiye İdaresi, İstatistik Komisyonu, Muhacirin Komisyonu, Maarif Komisyonu, Reji İdaresi, Ziraât Bankası Şubesi, Tahsilât Komisyonu, Tedârik-i Vesait-i Nakliye-i Askeriye Komisyonu, Telgraf ve Posta İdaresi, Bidâyet Mahkemesi, Şeriyeye Mahkemesi.

Tanzimat sonrasında teşkil edilen yeni statüye göre kazanın en yetkili amiri kaymakam olup, kazanın mülkiye, maliye ve zaptiye işlerinin yürütülmesinden sorumluydu.²⁶ Buna ilâveten kaymakam başkanlığında bir idare meclisi oluşturulmuş ve

²⁰ Bu yüzyıla ait pek çok vesikada Gönen “Gönen-i Karesi” şeklinde geçmektedir. Mesela hurûfât defterlerinden bir örnek için bkz. Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Ankara 1990, s. 257.

²¹ Abdülmecit Mutaf, *Salnamelerde Karesi Sancağı (1847-1922)*, Balıkesir 1995, s. 93.

²² aynı yer.

²³ BOA, Şura-yı Devlet Hüdavendigâr, nr. 1540/17.

²⁴ BOA, Şura-yı Devlet Hüdavendigâr, tasnifinde bulunan fakat kullanılamaz durumdaki bir belgenin katalogdaki özetine göre Gönen'de kaymakamlık teşkil tarihi 5 Muharrem 1300'dür (16 Kasım 1822).

²⁵ Bu idare organlarının tespitinde Karesi ve Hüdavendigâr Vilayeti Salnamelerinden faydalanılmıştır.

²⁶ Musa Çadırcı, “Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, *Belleten*, nr. 206, (1989), s. 237.

bu meclis mülkiye, maliye, zaptiye, tahsilat, nafia, tapu ve ziraata dair işlerin yürütülmesiyle görevlendirilmiştir.²⁷

Belediye meclisleri ise reis başkanlığındaki altı üyeden oluşmakta ve kazanın imar denetimi, yol ve kaldırım çalışmaları, su yollarının bakımı, memleketin düzen ve temizliği, ulaşım hizmetleri ile yangın tulumlarının hazırlanmasını sağlamakla görevliydi.²⁸

Kazanın hukuk işlerini ise naibin başkanlığındaki Bidayet Mahkemesi yürütmekte, diğer taraftan da kadıların başkanlığındaki Şeriyeye mahkemeleri varlıklarını sürdürmekteydi.²⁹

Öte yandan kazada Nafia, Maarif, Muhacirin, Ziraat, Sanayi ve Ticaret gibi özel ihtisas komisyonları mevcut olup, bunlar asıl yerel işlerin yürütülmesi ile yükümlüydüler.³⁰ Mal Müdürlüğü ve Tapu Kalemi yine kendileri ile ilgili işlere bakmaktaydılar. Reji İdaresi ise bütün üretiminin denetlenmesi işinden sorumluydu. Zaptiye Dairesi ve Redif Taburları kazanın güvenliğini sağlamaktaydılar.

C-İdarî Görevliler

1-Mülkî Amirler

Sözlük anlamı “birinin yerine geçen”³¹ olan kaymakam unvanı 1840'larda sancaklarda en büyük mülkî amir için kullanılmış, 1864-1867 yıllarındaki düzenlemelerden sonra ise mutasarrıf vekili manasıyla kazalarda kullanılmış ve bu anlamıyla günümüze kadar gelmiştir.³²

Bununla beraber incelediğimiz yıllarda Gönen'de görev yapmış kaymakamlar şunlardır:³³ Mehmed Bey(1882-1883), Mahmud Celaledin Bey(1883-1886), Mehmed Tevfik Bey(1886-1889), Ahmed Bey(1889-1891), Eşref Efendi(1891-1895), Hacı Tahir Efendi(1895-1901), Rıza Bey(1901-1904), Süleyman Rauf Efendi(1904-1905), Mehmed Memduh Efendi(1905-1907)³⁴, Mehmed Vehbi Efendi (vekil olarak 1907-1908), Halil Sami Efendi(1908-1909), Kamil Efendi(1909-1910), Hüseyin Hacim Bey(1910-1912), Fuad Bey(1912-1913)³⁵, Cemal Bey(1913-1914), Azmi Bey(vekil

²⁷ aynı yer.

²⁸ İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahallî İdareler (1840-1878)*, Ankara 1974, s. 171.

²⁹ Çadircı, a.g.m., s. 271.

³⁰ Ortaylı, a.g.e., s. 71.

³¹ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 1046.

³² Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara 1988, s. 38.

³³ Bu isimlerin tespitinde genel olarak vilayet salnamelerinden istifade edilmiştir.

³⁴ BOA, Dahiliye İrade, Hususi nr. 33/21 Şaban 1322.

³⁵ *Karesi Gazetesi*, nr. 1'de Nisan 1913'te Gönen kaymakamı olarak Fuad Bey'in adı geçmektedir.

olarak 1914-1915), İbrahim Ethem(1915-1916)³⁶, Refet Bey(1916), Nazım Bey(1916-1917)³⁷, Said Bey(1917), Fuad Bey(1917-1918).

1918 yılından sonra Gönen'de kaymakamlık yapan fakat görev tarihlerini tespit edemediğimiz kaymakamların sırasıyla isimleri şöyledir: Çerkez Tevfik Bey³⁸, Ali Munis Bey, Ziya Bey(vekil olarak)³⁹, Kadı Seyyid Osman Remzi(vekil olarak)⁴⁰.

2-Belediye Reisleri

Belediye reisleri her sene yinelenen seçimler sonucu işbaşına gelerek ve kazanın altyapı, ulaşım ve temizlik işlerini yürütürler. İncelediğimiz yıllarda Gönen'de görev yaptığını tespit edebildiğimiz belediye reisleri ise şunlardır:⁴¹ Halil Kamil Efendi(1887-1894), Salih Sadi Efendi(1894-1896), Filibeli Mustafa Efendi(1896-1900), Hacı Ahmed Ağa(1900-1904), Osman Efendi(1904-1906), Osman Nuri Efendi(1906-1910), Hasan Bey(1913-1914), Osman Bey(1914-?)⁴².

1918 yılından sonra görev yaptığı tespit edilen fakat görev süreleri bilinmeyen belediye reislerinden bazılarının isimleri ise sırasıyla şunlardır: Berber Ahmed Usta, Hüseyin Çavuş, Çerkez Tevfik Pehlivan, Hasan Bey (vekil olarak)⁴³.

3-Muhtarlar

Türk taşra idaresinin temel birimlerinden biri olan muhtarlık örgütünün ilk defa kurulması Sultan II. Mahmud devri ıslahatları neticesindedir. Bu teşkilatın ilk defa taşradaki halkı ayanın zulmünden kurtarmak için ayanlık teşkilatının yerine kurulduğu bilinmektedir.⁴⁴

³⁶ Gönen kaymakamınının Devrek Kaymakamlığı'na atanması üzerine yeni kaymakam atanıncaya kadar Sarıköy eski müdürü Azmi Bey vekil olarak atanmıştır, Sebahattin Şimşir, *Karesi Gazetesi'ne Göre Balıkesir Vilayeti (1914-1916)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yayınlanmamış lisans tezi, İzmir 1990, s. 115; Nitekim bir süre sonra buraya İbrahim Ethem Bey (13 Eylül 1915) tayin edilmiştir. *Aynı Tez*, s. 108.

³⁷ 23 Şubat 1916 tarihinde Gönen Kaymakamı Refet ile Lapseki Kaymakamı Nazım Beylerin becayiş yapmalarına karar verilmiştir. *Aynı Tez*, s. 115.

³⁸ Kemal Özer, *Kurtuluş Savaşı'nda Gönen*, Balıkesir 1964, s. 60-61'de Gönen kaymakamı Çerkez Tevfik Bey'in millî teşkilata engel olduğu gerekçesiyle Sındırgı Kaymakamı Ali Munis Bey ile becayiş yapmak suretiyle, Çerkez Tevfik Bey'in Sındırgı Kaymakamlığı'na, Ali Munis Bey'in de Gönen Kaymakamlığı'na atandıkları belirtilmektedir.

³⁹ *Aynı Eser*, s. 58.

⁴⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, Ankara 1994, s. 473.

⁴¹ Bu isimlerin tespitinde genel olarak vilayet salnamelerinden istifade edilmiştir.

⁴² 16.06.1914 tarihine kadar görevde kalan Hasan Bey'in yerine Osman Bey atanmıştır. Şimşir, *a.g.t.*, s. 102.

⁴³ Özer, *a.g.e.*, s. 41, 42, 61, 73.

⁴⁴ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, nr. 134, (1970), s. 409.

Mahalle veya köyün tanınmış, iyi huylu ve sözü geçer sakinleri arasından seçilen muhtarlar buldukları yerin asayişini sağlamakla yükümlüdürler. Bunun yanında şerhiye mahkemelerinde şahit olarak da buldukları bunların defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁴⁵ Ayrıca muhtarların yanında işlerine yardımcı olmak maksadıyla ihtiyar heyetleri de bulunmaktadır.

4-Diğer Görevliler

Nahiyelerinde belediye teşkilatı bulunmayan Gönen'de nahiyeler müdür tarafından yönetilmektedir.⁴⁶ Nahiy müdürleri buldukları mahallin ahalisinden olup vilayet merkezinden tayin edilirdi. Kendisinin 25 yaşını geçmiş, okur-yazar ve Osmanlı vatandaşı olması gibi şartların yanında mahkumiyeti bulunmaması da gereklidir. Ayrıca nahiyelerde müdüre ilaveten dört kişilik nahiy meclisi bulunmaktadır.⁴⁷

Taşra idaresinde diğer önemli bir unsur olan imamlar özellikle köylerde etkili olmuşlardır. Bir takım resmî işlerin yürütülmesinde imamların önemli rolü bulunmaktadır. Bunun yanında şerhiye mahkemelerinde imamların da şahitliği söz konusudur. İmamların tayini sırasında göze çarpan önemli özelliklerden birisi imam öldükten sonra yerine oğlunun atanmasıdır. Eğer imamın oğlu reşit değilse, bir başkası imamın oğlu reşit oluncaya kadar vekaleten imamlık görevine tayin edilmektedir.⁴⁸ İmamlar maaşlarını caminin bağlı bulunduğu vakıflardan veya camiye vakfedilen paralardan alırlardı.

II-Nüfus ve İskan

XIX. yüzyılın ortalarında altı yedi mahalleden müteşekkil küçük bir kasaba olan Gönen, yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkasya ve Rumeli'den göçlere maruz kalarak kısa bir sürede aşırı bir gelişme göstermiştir. Kafkasya ve Rumeli'deki savaşların neticesi olarak Gönen ve civarına gelmiş bulunan muhacir topluluklarının iskaniyle mevcut yerleşim yerleri büyümüş ve bunlara ilave olarak yeni yerleşim birimleri teşekkül etmiştir.

A-Nüfus

Gönen'in incelediğimiz dönemlerdeki nüfusu ile ilgili olarak en iyi bilgiler 1892, 1898, 1919 yıllarına ait nüfus tahrirlerinde yer alır. Ayrıca vilayet salnamelerinde de nüfus ile ilgili ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

⁴⁵ Gönen Şerhiye Sicillerinde bu konu ile ilgili pek çok kayıt bulunmaktadır. Gönen Şerhiye Sicilleri ise Ankara Milli Kütüphane'de 1327-1335 numaralar arasında kayıtlı toplam dokuz defterden mürekkep olup 1303-1333 (1885-1917) yılları arasında ihtiva etmektedir.

⁴⁶ Gönen'de yeni teşkil edilen Taban Nahiyesi'ne müdür tayin edilmesi hakkında bkz. Şimşir, a.g.t., s. 102.

⁴⁷ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 253.

⁴⁸ Siciller bununla ilgili bir çok hükümü ihtiva etmektedir.

1880 yılında Bandırma Kazası dahilindeki nahiyelerden biri olan Gönen Nahiyesi'nin nüfusu 819 Rum, 5214 Müslüman olmak üzere toplam 6.033'tür.⁴⁹ Vilayet salnamesinde belirtilen bu nüfus sadece erkek nüfustur. Bir bu kadar hatta daha fazla kadın nüfusun olduğunu düşünürsek⁵⁰ toplam nüfusun 12.000'den fazla olması gerekmektedir. Gönen'in nüfusunda bu tarihlerden itibaren büyük artışlar görülür ki bunun nedeninin göçler olduğunu daha önce belirtmiştik. Gönen'in bundan sonraki yıllarına ait nüfus bilgileri şöyledir.⁵¹

Cemaat Adı	1887	1892	1898	1906	1919
Müslüman	17990	22.559	25.856	33.535	38.099
Rum	1409	1.559	1.662	1.298	2.068
Ermeni	-	21	21	44	-
Yahudi	-	8	8	8	-
Bulgar	-	7	7	-	-
Toplam	19.399	24.154	26.896	34.885	40.167

Görüldüğü üzere nüfusta yıldan yıla devamlı bir artış söz konusudur. Bu artışın en büyük nedeni göçlerdir. Bunun yanı sıra, vilayet sınırlarında yapılan değişiklikler nedeniyle köy sayısının çoğalması da nüfus artışına neden olmuştur.

Nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Gönen'de az sayıda gayrimüslim unsur bulunmakla beraber bunların büyük çoğunluğunu Rumlar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Ermeni, Yahudi ve Bulgarlar da gayrimüslim ahali içinde küçük bir azınlık teşkil etmektedirler. Bunlara ilaveten kaza dahilinde Kıpçlar da

⁴⁹ *Hicri 1297 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hudavendigâr*, s. 338.

⁵⁰ Aslında kadın nüfusunun erkek nüfusuna oranla daha fazla olması ihtimali oldukça yüksektir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında sürekli savaş içerisinde olması yetişkin erkek nüfusunu, kadın nüfusuna oranla daha aza indirmiştir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra sistemli bir nüfus politikası uygulanarak evliliğe ve nüfus artışına önem verilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Turan Akkoyun, "XX. Asrın İlk Yarısında Türk Toplumunda Bozulan Medeni Hal Dengesi", *Tarih ve Toplum*, nr. 177, (Eylül 1998), ss. 48-52.

⁵¹ İlgili yıllara ait şu kaynaklardan istifade edilmiştir: *Hicri 1305 Tarihli Salname-i Vilayet-i Karesi*, s. 105; BOA, DH.SN.M., nr. 4/83; BOA, DH.SN.M., nr. 5/2; *Hicri 1324 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hudâvendigar*, s. 576; BOA, DH.SN.M., nr. 40/47; Gönen'in 1882-1922 yılları arasında nüfusu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özer Küpeli, *XIX. Yüzyıl Sonları XX. Yüzyıl Başlarında Gönen Kazası (1882-1922)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Lisans Tezi, İzmir 1997, ss. 7-11.

bulunmaktadır. Yakın zamana kadar gayrimüslim nüfusun varlığı yörenin İlkçağ'dan beri yerleşim yeri olmasına yorumlanmaktadır.⁵²

B-Yerleşim Birimleri

Gönen havalisi son asır içinde Kafkasya ve Balkanlar'dan gelen göçmenlerin yanı sıra muhtelif etnik kökenlere mensup zümrelerin de burada iskana tâbi tutulması nedeniyle heterojen bir manzara arz etmektedir. Ancak şaşkıncu bir şekilde değişik zümrelere mensup bu insanlar arasında varolan birlik ve dayanışma, Gönen bölgesinde dinamik bir kültürleşme ve etkileşme hadisesinin cereyan etmesinden kaynaklanmaktadır.⁵³

Kaza dahilinde, asıl yerli halkın ikâmet ettiği ve “manav” diye nitelenen mahaller, konar-göçer Türk aşiretlerinin iskan edilmesi sonucu oluşmuş “yörük” diye nitelenen mahaller ve bunlara ilaveten muhtelif zamanlarda kazaya göç etmiş bulunan Rumeli Türkü, Pomak, Gürcü, Çerkez, Tatar ve az sayıda Kazak nüfusun iskan edildiği mahaller bulunmaktadır. Kazada iskan olunan göçmenlerin en önemli özellikleri Müslüman ve Sünnî olmalarıdır. Bu yüzden dinî birlik etkili bir iletişim aracı olmuş ve Türk, Gürcü, Çerkez, Pomak köylerinin bir arada bulunmasını daha da kolaylaştırmıştır.⁵⁴

İncelediğimiz yıllarda Gönen'in mahalle, nahiye ve köylerinin isimleri şöyledir:

1-Mahalleler

XIX. yüzyıl ortalarında altı-yedi mahallesi mevcut olan Gönen'de mahalle sayısı yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen göçler sonucu artmıştır. İncelediğimiz devre ait mahallelerden Rumların oturdukları mahalleler hariç diğer mahalleler bugün de aynı isimlerle varlıklarını sürdürmektedirler. Rumların oturdukları mahalleler ise bunların Millî Mücadele sonrasında Yunanistan'a göç etmesi nedeniyle boşalmış ve buralara Yunanistan'dan gelen Türkler iskan edilmiştir.

Gönen'de XIX. yüzyılın ortalarından önce var olan Akça-ali, Çarşı, Kurşunlu, Malkoç-[oğlu] (nam-ı diğer Beğ-alanı), Rüstem, Yanık mahallelerine ilaveten bundan sonra teşekkül eden Çerkez (Gün-doğdu), Osman-pazarı, Plevne, Tırnova ve Yeni-mahalle (nam-ı diğer Reşadiye) Müslümanların oturduğu mahallelerdir. Kurşunlu Rum Mahallesi, Malkoç Rum Mahallesi, Kıptî Mahallesi ise gayrimüslimlerin oturduğu mahallelerdir.

⁵² Hilmi Ziya Ülken-Ayda N. Tanyeli, “Gönen Bölge Monografisi”, *Sosyoloji Dergisi*, nr. 10-11, (1955-1956), s. 118.

⁵³ aynı yer.

⁵⁴ *Aynı Eser*, s. 116.

2-Nahiyeler

1892 yılına ait salnamede Gönen'in nahiyesi olmadığına dair bir kayıt mevcuttur.⁵⁵ Aynı tarihteki nüfus tahririnde de nahiyeye olarak herhangi bir yerin adının geçmemesi bu kaydı doğrulamaktadır.

1898 yılına ait tahrirde ise Gönen'in Sarıköy ve Karasu-çam köylerinin nahiyeye merkezi olduklarını görmekteyiz. Bu tarihte Sarıköy Nahiyesi'ne bağlı on dört köy, Karasu-çam Nahiyesi'ne bağlı on köy bulunmaktadır.

1919 yılına ait nüfus tahririnin *tahrir-i âtik* kısmından anlaşıldığına göre Sarıköy Nahiyesi mevcudiyetini XX. yüzyıl başlarında da devam ettirirken, Karasu-çam Nahiyesi 1910'lu senelerde Taban Nahiyesine ilhak edilmiştir.⁵⁶ Bu tarihlerde Sarıköy Nahiyesi'ne bağlı on altı köy, Taban Nahiyesi'ne bağlı on köy vardır. Bir süre sonra Edremit Kazası'ndan Gönen'e dahil edilen köylerle birlikte Taban Nahiyesi dahilindeki köy adedi yirmi dokuza yükselmiştir.

3-Köyler

XIX. yüzyıldan önce Gönen'i de içine alan bölge konar-göçer teşekküllerin kesif bir şekilde bulunduğu bir yerdi. Bunların bir kısmı önceki yüzyıllarda yerleşik hayata geçmiş, bir kısmı da XIX. yüzyılda Hüdavendigâr Vilayeti valiliği yapmış olan Ahmed Vefik Paşa'nın gayretleriyle yerleşik hayata geçirilmiştir. Bu köyler "yörük" köyleri olarak nitelendirilmektedir. Erken Türk iskanı neticesinde teşekkül etmiş köyler ise "manav" olarak nitelenmektedir. Geri kalan köylerin çoğu ise göçler neticesinde teşekkül etmiş Gürcü, Çerkez, Pomak ve Rumeli Türklerine ait köylerdir. Bunlara ilaveten Rumların da kendilerine ait bir köyü vardır.

Bununla beraber incelediğimiz yıllarda Gönen'in köyleri şunlardır:⁵⁷ Akça-pınarı (=Akça-pınarı kadim veya Akça-oba), Akça-pınarı Hamidiye (=Corcu Çiftliği), Alaaddin, Alaca-oluk, Asmalı-dere, At-gölcüğü Emirler (=Gölcük veya Yapağlı-oba), Atıcı-oğlu Obası, Ayvacık, Ayvalı-dere, Baba-yaka, Bakırlı Çiftliği, Balcı, Balcı Dedesi, Bayramiç, Bey-oluk, Burun-ören, Çakır(oğlu) Obası, Çakmak-oba, Çal(ı)-oba, Çam-obası, Çıkmış Obası, Çınar-pınar(ı), Çiftlik-alanı, Çoban Hamidiye, Çukur ma' Canbaz-oba, Dızman, Duman-alanı Hamidiye, Ekşi-dere, Elbeslik Rum Köyü, Erikli Çakmak, Gaybular, Gelgeç, Gökçesu (bu tarihlerde Çırpan ve Osman-pazarı adlı iki mahallesi vardır), Gündoğan, Hacı Menteş Dede, Hacı Veli Oba, Hasan Bey Çiftliği, Hodul, Ilıcak Boğazi, Ilıca-oba (=Çayoba), İncirli, Kalfa, Kara-ağaç Alanı Çerkez ve Türkmenleri, Karalar Çiftliği, Karasu-çam, Karasu-kabaklar, Kavak, Kavak-alanı, Kavak ma' Kaplan-oba, Kavak-oba, Keçeler, Keçi-deresi Çerkez, Keçi-deresi Yörük, Koreş, Kuru-değirmeni Çiftliği (=Ümraniye), Körpe-ağaç, Kötelyi (veya Koteğli), Kuduzlar Obası, Kum, Küp-çıkdığı, Mehmet Ali Bey, Muratlar, Orta-oba, Paşa Çiftliği,

⁵⁵ *Hicri 1310 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, s. 358.

⁵⁶ BOA, DH.SN.M., nr. 5/2.

⁵⁷ 1882-1922 yılları arasında Gönen'in köylerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Küpeli, *a.g.t.*, ss. 13-28.

Pehlivan Hoca, Salihye, Saraçlar, Sarıköy (bu dönemde Fındıklı, Orta, Şumnu, Kıpti ve Rum adıyla beş mahallesi bulunmaktadır), Sepetçi, Sizi Hasan Bey, Su-çıkdığı, Şaroluk (=Kum Gediği), Taban, Telmustan Bey, Turhan Çiftliği, Turplu, Tuzakçı (bu dönemde Çerkez, Eski Mahalle, Tırnova ve Yenişehir adıyla dört mahallesi vardır), Ulukır, Üç-pınarı Çakmak ve Yortan.

Bu köylere ilaveten 1912 yılında Edremit Kazası'ndan ayrılarak Gönen'in Taban Nahiyesi'ne bağlanan köyler söz konusudur ki bunlar Beğtan, Çakır, Davud, Dur(Tur) Hasan, Ilıca-başı, Yukarı İn-ova, Aşağı İn-ova, Kara-köy, Kaynarca, Küreği(?)-oba, Kara-duru, Nevruz, Sarı-çayır, Sarih, Seyvan, Sofular, Soğucak, Yenice ve Yol-İndi köyleridir.⁵⁸

Yine 1914 yılında Biga Sancağı'ndan bir takım köyler Gönen'in Sarıköy Nahiyesi'ne bağlanmıştır ki bunlar Misakça, Havutça, Gebe-çınar, Tahir-ova, Çifte-çeşme ve Dış-budak köyleridir.⁵⁹ Diğer taraftan 1915 yılına ait bir belgede Biga Sancağı ile ilişkisi kesilerek Gönen hududuna dahil olan köyler vardır.⁶⁰ Ancak burada köylerin isimleri belirtilmemişse de bu köyler büyük ihtimalle az önce isimlerini verdiğimiz köylerdir.

C-Muhacirlerin İskanı

Yakın tarihimizin en önemli konularından birisi önce Kırım ve Kafkasya sonra da Balkanlar'dan Anadolu'ya Türk göçleridir. Bu göçler XIX. asır başlarında başlamış ve çeşitli nedenlerle günümüze kadar devam etmiştir.

Hüdavendigâr Eyaleti, muhacir iskanlarının en yoğun olduğu bölgelerden olup bilhassa Karesi Vilayeti ve dahilindeki kazalar bu durumdan çok etkilenmiştir. Zaten Gönen, eskiden beri göçmenlerin yerleştiği ve yerleştirildiği bir bölgedir. Öyle ki, Gönen'e ait şerhiye sicillerindeki muhtelif kayıtlardan anlaşıldığına göre, kazaya çok önceleri Kıbrıs ve Karadeniz civarından muhacirler yerleşmiş veya yerleştirilmiştir.

Gönen civarında iskan olunan ilk büyük muhacir kitlesini XIX. yüzyılın ikinci yarısında 1853 yılındaki Kırım Harbi'nden sonra Kırım ve Kafkasya'dan gelenler oluşturmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Gönen'e daha büyük bir muhacir kitlesinin gelmesine yol açmıştır.

1885 yılında Hüdavendigâr Vilayeti'ne gelen 81.253 kişilik göçmen grubu vilayet dahilinde müteferrik olarak yerleştirilmiştir. Ayrıca vilayete 1.990 kişilik Pomak muhaciri gelmiş ve bunların da 15'i Gönen'e iskan edilmiştir.⁶¹ Yine 1890 yılında 8.769 kişilik bir muhacir grubu Gönen'de iskan edilmiştir.⁶² Gönen'e bu tarihlerden sonra da

⁵⁸ BOA, DH.SN.M., nr. 40/47.

⁵⁹ *Karesi Sancağı*, İstanbul 1332, s. 29.

⁶⁰ BOA, DH.İ.UM., nr. 45-2/3.

⁶¹ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1990, s. 185.

⁶² *Hicri 1307 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, s. 232.

göçler devam etmekle beraber gelenlerin sayısı hakkında ayrıntılı bir rakam tespit edilememiştir.

Kazaya gelen muhacirlerin büyük çoğunluğu Bulgaristan, Yunanistan, Kırım ve Kafkasya kökenlidir. Bu durumu geldikleri yerlerin isimlerini iskan oldukları mahallere vermiş bulunmalarından daha iyi tespit edebilmekteyiz.

Muhacir göçleri sonucu teşekkül eden başlıca mahalleler Çerkez Mahallesi, Osman-pazarı Mahallesi, Plevne Mahallesi, Tirmova Mahallesi, Reşadiye Mahallesi'dir⁶³.

Muhacir göçleri sonucu teşekkül eden ve muhacir iskan olunan köyler ise Balcı Dedesi⁶⁴, Duman-alanı Hamidiye⁶⁵, Erikli Çakmak⁶⁶, Gökçesu⁶⁷, Gündoğan Çiftliği⁶⁸, Hasan Bey Çiftliği⁶⁹, Hodul⁷⁰, İncirli⁷¹ ve Kuru-değirmeni Çiftliği (Ümraniye)⁷² köyleridir.

⁶³ Başlangıçta Osman-pazarı Mahallesi'ne merbuten idare olunan Yeni Mahalle'nin padişahın adına atfen 1910 yılında ayrı bir mahalle şeklinde teşkiliyle kurulan bu mahalle ile ilgili olarak bkz. BOA, DH.SN.THR., nr. 6/85; BOA, Ş.D. Hüdavendigar, nr. 1607/48; BOA, DH.MUİ., nr. 86-2/7.

⁶⁴ Kırım Bahçesaray'dan gelen elli dört hane burada iskan olunmuştur. BOA, A.MKT.UM., nr. 490/80.

⁶⁵ Rumeli muhacirlerinden yüz elli hane bu mevkiye gelerek yerleşmiş, ancak bunların bir kısmı Bulgaristan'a geri dönmüş, otuz altı hanesi Biga'ya gitmiş ve on bir hanesi de Çıkmış Obası'na yerleşmiştir. Geriye kalan yirmi yedi hane tarafından 1897 yılında bu köy teşkil edilmiştir. *Aynı Belge*.

⁶⁶ Rumeli'den gelen muhacirler 1908 yılında buraya iskan olunmuştur. BOA, DH.SN.M., nr. 16/119.

⁶⁷ Bu köy iki mahalleden müteşkil olup Çırpan Mahallesi'nde Filibe Sancağı'ndaki Çırpan Kasabası'ndan gelenler, Osman-pazarı Mahallesi'nde ise Bulgaristan'ın Osman-pazarı Kazası'ndan gelenler iskan edilmiştir. Muhacirlerin bu mevkide iskanı tepkilere neden olmuştur. Özellikle bu civarda arazisi bulunan Said Paşa veresesi, burada iskan olunmuş muhacirlerin topraklarına ve mahsullerine zarar verdiklerini iddia ederek zaman zaman köylülerle taşlı sopalı kavgaya girişmişlerdir (BOA, DH.MUİ., nr. 64-1/41).

⁶⁸ 1880-1881 yılında, Rumeli'den göç eden muhacirler iskan edilmişlerdir. BOA, Ş.D. Hüdavendigar tasnifinde cilt I-sayfa 234'de kayıtlı fakat kullanılamaz durumdaki belgenin kataloğtaki özetine dayanılarak tespit edilmiştir

⁶⁹ 1894 yılında Rumeli muhacirleri iskan olunmuştur. BOA, Ş.D. Hüdavendigar, nr. 1560/8.

⁷⁰ 1904 yılında Rumeli'den gelen Pomaklar iskan edilmiştir. BOA, DH.SN.M., nr. 40/47.

⁷¹ 1904 yılında Rumeli muhacirleri iskan edilmiştir. aynı yer.

⁷² Rumeli muhacirlerinden 1906 yılında Gönen Kazası'na gelen yetmiş altı erkek, altmış iki kadın, toplam yüz otuz sekiz nüfus ve otuz bir hane tarafından teşkil edilmiştir. BOA, DH.İD., nr. 183-1/15.

III-İktisadi Hayat

A-Ziraat

XIX. yüzyıl Osmanlı ziraatını incelendiğinde, bu yüzyıldaki ziraat bünye ve işletme usullerinin pek az istisnalarla bugünkünden farklı olmadığı görülür. Öyle ki o zaman ile bugün kıyaslandığında ne arazinin tasarruf şeklinde, ne parsellerin genişliğinde, ne de topraktan faydalanma usullerinde derinliğine bir değişimin mevcut olmadığı görülmektedir.⁷³

Ziraat denilince akla ilk olarak tarım ve hayvancılık gelmektedir.

1-Tarım

XX. yy. başlarında Gönen ahalsinin geçim kaynaklarının başında tarım gelmektedir. Bunun nedeni kaza arazisinin verimli ve ekilebilir topraklardan oluşmasıdır. Özellikle Sarıköy ve Tahir-ova tarım için uygun sahalara olup, Gönen Çayı, Koca-çay, Keçi-dere ile bunların kolları tarafından su ihtiyacı karşılanmaktadır.

1887-1888 yılında kazanın ekilebilen ve ekilemeyen toplam arazisi 116.500 dönüm olup bu arazi içinde 9 çiftlik, 950 bağ, 23 bahçe ve 13.357 tarla bulunmaktadır.⁷⁴ 1907-1908 yıllarında ise toplam arazi 2.050 km²'dir.⁷⁵

Kazada yetişen tarım ürünlerine gelince, iklimin Marmara Bölgesi'nin genel özelliklerini taşıması ve bu suretle ilkbahar yağmurlarının çok yağması nedeniyle hububat ekimi ön plana çıkmıştır. Bunun yanı sıra değişik ürünlerin de tarımı yapılmaktadır.

Kazada tarımı yapılan başlıca ürünler ve üretim miktarları şöyledir:

•**Hububat:** Buğday, arpa, yulaf, çavdar üretimi yapılmaktadır. Hububat üretimine ait bilgiler şöyledir.⁷⁶

ürün adı	1888 (ton)	1905 (ton)
Buğday	6.218	10.000
Arpa	2.184	8.000
Yulaf	900	6.000
Çavdar	2.436	1.480

⁷³ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1990, s. 49.

⁷⁴ *Hicri 1305 Tarihli Salname-i Vilayet-i Karesi*, s. 106.

⁷⁵ *Hicri 1325 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar*, s. 68.

⁷⁶ İlgili yıllara ait şu kaynaklardan istifade edilmiştir: *Hicri 1305 Tarihli Salname-i Vilayet-i Karesi*, aynı yer; *Hicri 1324 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar*, s. 577.

•**Bakliyat:** Mısır, darı, kum-darı, bakla, fasulye, nohut, mercimek, börülce, burçak üretimi yapılamakta olup bu ürünlerin çeşitli tarihlerdeki üretim miktarları şöyledir.⁷⁷

ürün adı	1888 (ton)	1905 (ton)
Mısır	3.224	4.360
Darı ve Kum-darı	148	-
Bakla	2.852	1.440
Fasulye	16	120
Nohut ⁷⁸	32	6.000
Mercimek	320	-
Börülce	30	-
Burçak	712	480

Bunların dışında kazada bol miktarda soğan ve sarımsak yetiştirilmektedir. Yine 1888 yılında 0.7 ton patates ve 312 ton melez üretimi yapılmıştır.⁷⁹

•**Sınaî ürünler:** İpek böcekçiliği, keten tohumu, tütün belli başlı sınaî ürünlerdir.

İpekçilik, Gönen'de çok eskiden beri süregelen bir sanat halindedir. Bu nedenle dutluk dikimi ve yetiştirilmesine büyük önem verilmektedir. Üretilen ipeğin büyük kısmı Bursa'ya gönderilmektedir. 1930'lardan sonra kazada meyve bahçeciliğinin önem kazanması üzerine dutluklar kesilerek yerlerine meyve ağaçları dikilmiştir.

Kazada çeşitli tarihlerdeki ipek üretimi şöyledir:

1892 yılında Gönen'de 2.500 kileden fazla ipek kozası elde edilmektedir ki bu üç tonu aşkın bir miktardır.⁸⁰

1902 yılına ait rakamlar ise Gönen, Bandırma ve Erdek'teki toplam üretim olup, 56.758 kg. yaş koza, 19.344 kg. yarı kuru koza ve 4.615 kg. kuru koza elde edilmiştir.⁸¹

⁷⁷ İlgili yıllara ait şu kaynaklardan istifade edilmiştir: *Hicri 1305 Tarihli Salname-i Vilayet-i Karesi*, aynı yer; *Hicri 1324 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, aynı yer.

⁷⁸ 1905 yılına ait istihşâl miktarı nohut ve mercimeğin toplam miktardır.

⁷⁹ *Hicri 1305 Tarihli Salname-i Vilayet-i Karesi*, aynı yer.

⁸⁰ *Hicri 1310 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, s. 360.

1904 yılında Gönen'deki ipek üretimine ait bilgiler şöyledir.⁸² Dutluk dönümü: 1.604, bir dönümden alınan yaprak: 1.000 kg, açılan kutu: 2.663, bir kutudan alınan miktar: 46 kg, elde edilen yaş koza: 124.270 kg.

Duyun-ı Umumiye İdaresi'ni tesis eden Aralık 1881 tarihindeki Muharrem Kararnamesi ile devlet borçlarının ödenmesine karşılık olarak gösterilen gelirler arasında tütün gelirleri de bulunmaktadır. Bunun üzerine tütün gelirlerini tahsil için 1883 yılında Tütün Rejisi kurulmuştur.⁸³ Bu nedenle bundan sonra ülke genelinde tütün üretiminin yayıldığı görülmektedir.

Gönen'de XX. yüzyıl başlarına kadar tütün yetiştirilmesi pek sınırlı iken, toprağı terbiye yeteneğinden istifade edilerek 1900'lü yıllardan itibaren külliyetli miktarda tütün yetiştirilmeye başlanmıştır. Nitekim 1904 yılında Gönen'de 100.000 okka yani yaklaşık 130 ton tütün üretilmektedir.⁸⁴ Tütün mahsulatının büyük kısmı kazanın ihtiyacını karşılamaya yönelik iken, kalan kısmı kaza dışına ihraç edilmektedir.⁸⁵

Tütün üretiminin kaza dahilinde yaygınlaşmasının nedenlerden biri Rumeli muhacirlerinin kazada iskanıdır. Ancak, muhacirlerin zaman zaman kaçak olarak üretime kalkışmaları onları, tütün üretimini denetiminde tutan Reji İdaresi ile karşı karşıya getirmiştir. Mesela, 1894 yılında muhacirlerin Hasan Bey Çiftliği'nde ruhsatsız olarak tütün yetiştirdiklerinin anlaşılması üzerine kazanın Reji İdaresi kaçak tütünlerin imha edilmesi yönünde karar almış, fakat halk imha için gelen memurlara taşlı sopalı karşı koymuştur.⁸⁶

Kazada üretilen bir diğer sınaî ürün ketendir. 1888 yılında 18.900 kile yani yaklaşık 750 ton keten tohumu üretilirken⁸⁷ daha sonraki kaynaklarda keten tohumuna dair bilgiye rastlanmamıştır.

•**Meyveler:** Kavun ve karpuz (bostan), üzüm, ceviz ve incir kazada en çok üretilen meyvelerdir.

Kavun ve karpuz Gönen'de bostan denilmektedir. Bostan üretimi özellikle Yortan ve Tuzakçı köylerinde yapılmaktadır. Bu köylerde bostan üretimi XVI. yüzyıldan beri yapılmaktadır ve köylere büyük gelir sağlamaktadır.⁸⁸ Bu köylerde hoş kokulu, tatlı sulu, ahali tarafından “düglek” denilen bir cins kavun yetiştirilir ki, bu

⁸¹ *Hicri 1320 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar*, s. 345

⁸² *Hicri 1322 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar*, s. 316.

⁸³ Eldem, *a.g.e.*, s. 133.

⁸⁴ *Hicri 1322 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar*, s. 315.

⁸⁵ *Hicri 1324 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar*, s. 576.

⁸⁶ BOA, Ş.D. Hüdavendigar, nr. 1560/8.

⁸⁷ *Hicri 1305 Tarihli Salname-i Vilayet-i Karesi*, aynı yer.

⁸⁸ Akkuş, *a.g.t.*, s. 46

kavun Balıkesir'de yetiştirilen ve Hasan Bey namıyla meşhur kavuna lezzet yönüyle rakip olabilecek seviyededir.⁸⁹

Kazada yetişen bir başka önemli ürün üzümdür. Öyle ki 1906 yılında yetiştirilen üzümün miktarı 1.000.000 okkadan fazladır. Üzüm üretiminin büyük kısmı pekmez ve bulama imaline ayrılarak mahalli ihtiyaçları karşılamaktadır. Yine 1906 yılında yetiştirilen üzümün 2.000 kıyyesi (2,5 ton) yaş, 37.000 kıyyesi (47,5 ton) şarap, 4.000 kıyyesi (5,1 ton) ise rakı üretiminde kullanılmıştır.⁹⁰

1904 yılında yetiştirilen ceviz miktarı 19 tondan fazla, aynı yıl elde edilen incir istihşali ise 640 ton civarı ve yine aynı yıl elde edilen yaş meyvenin miktarı ise 22 ton civarındadır.⁹¹

Gönen iklim ve arazi olarak çok çeşitli ürün yetişmesine müsait ise de eski usul tarım aletleri kullanılması sebebiyle bu durumdan yeterince istifade edilememiştir. Arazinin dağınık olması sebebiyle gelişmiş tarım makinelerinin temin ve tatbiki bu tarihlerde mümkün olmadığından, tarım eski usullere göre yapılmaktadır.⁹²

Tarımdan elde edilen ürünün büyük kısmı kaza ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Geri kalan ürünler ise Bandırma İskelesi yoluyla ihraç edilmekteydi. Ancak ürünlerin nakil ve ihraçları Bandırma İskelesine kadar muntazam bir yol olmadığından büyük güçlüklerle yapılmaktadır.⁹³

Her ne kadar tarım ürünleri halkın ihtiyacını karşılar gözüğe de olağanüstü durumlarda yetersiz kaldığı da olmuştur. Mesela 1915 yılında ürünün yetersiz olması dolayısıyla Uşak ve Karahisâr-ı Sâhib'den zahire tedariki yoluna gidilmiş ve 35.000 kile tohumluk buğday ile 10.000 kile arpa getirilmiştir.⁹⁴

2-Hayvancılık

Gönen'de tarımdan sonra en önemli geçim kaynaklarından biri hayvancılıktır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın her ikisi de yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Küçükbaş hayvanlarda koyun, büyükbaş hayvanlarda da inek ve öküz en çok beslenen hayvan türleri olup, ayrıca merkep ve atlardan da yük hayvanı olarak faydalanılmaktadır.

⁸⁹ *Hicri 1324 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, s. 577.

⁹⁰ aynı yer.

⁹¹ *Hicri 1322 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, s. 314.

⁹² *Hicri 1324 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, s. 576.

⁹³ *Hicri 1316 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, s. 416.

⁹⁴ BOA, DH.İ.UM., nr. 98-1/1-35.

Çeşitli tarihlerdeki küçükbaş ve büyükbaş hayvanların adedi şöyledir.⁹⁵

Hayvan türü	1903	1904
koyun	30.005	24.323
keçi	13.655	12.531
tiftik keçisi	38	9
at, beygir, kısrak	1.490	1.431
inek ve öküz	5.974	5.405
manda	1.563	1.119
merkep (eşek)	1.189	1.150
ester (katır)	179	151
deve	113	116

Hayvanlardan istifade sadece yük taşıma, tarım ile sınırlı değildir. Hayvanların ürünlerinden de faydalanılmaktadır. Buna göre 1904 yılında hayvanlardan elde edilen ürünler ve miktarları şöyledir.⁹⁶ Tereyağı (2.000 okka=2.564 kg), peynir (20.000 okka=25.640 kg), yün ve yapağı (5.000 okka=6.410 kg), tiftik (20.000 okka=25.640 kg), keçi kılı (5.000 okka=6.410 kg).

Bunlara ilaveten Gönen'de arıcılık da yapılmaktadır. Ancak ele aldığımız zaman diliminde Gönen'de arıcılığın nerelerde ve ne şekilde yapıldığına dair bilgimiz yoktur. Muhtemelen dağ köylerinde ve ormana yakın olan köylerde yapılmaktadır. Nitekim 1904 yılında Gönen'de 3.000 okka bal ve 270.000 okka balmumu elde edilmektedir.⁹⁷

3-Değirmenler

Eskiden beri büyük miktarda buğday üretilen memleketimizde değirmenler en küçük kasabalara, hatta köylere kadar yayılmış bulunmaktaydı.

Kazada 1888 yılında 42 adet değirmen mevcuttur.⁹⁸ Bu değirmenlere ilave olarak ertesı yıl bir su, bir de yel değirmeni inşa edilmiştir.⁹⁹ 1898 yılına ait salnameye göre ise

⁹⁵ Büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayılarının tespiti için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: *Hicri 1321 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hudavendigâr*, s. 228-229; *Hicri 1322 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hudavendigâr*, s. 313.

⁹⁶ *Hicri 1322 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hudavendigâr*, s. 315.

⁹⁷ aynı yer.

⁹⁸ *Hicri 1305 Tarihli Salname-i Vilayet-i Karesi*, aynı yer.

⁹⁹ *Hicri 1306 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hudavendigâr*, s. 108

bu değirmenlerin dört tanesi büyük çaplı değirmen olup, bunların üç tanesi Gonen Çayı üzerinde bulunmaktadır.¹⁰⁰

XX. yüzyıl başlarından itibaren un fabrikalarının kurulmaya başlanmasıyla değirmenler bir ölçüde önemlerini yitirmiş olsalar da uzun süre fonksiyonlarını devam ettirmişlerdir. Bu durum değirmenlerin daha çok sulama amaçlı olarak kullanılmasına yol açmıştır. Ancak sulama amaçlı değirmen bentlerinin bilinçsizce inşası yüzünden zaman zaman çevrenin zarar gördüğü olmuştur. Mesela 1880 yılına ait bir vesikada Gonen Çayı ve Keçi-deresi üzerindeki değirmen bentlerinin ortadan kaldırılmasıyla 10.000 dönüm arazinin suların kurtarılacağı ve böylece senelik 3-5.000 lira gelir sağlanacağı belirtilmektedir.¹⁰¹ Yine 1910 yılına ait bir vesikadan anlaşıldığına göre Gonen Çayı üzerinde bulunan dolap değirmen bentlerinin kum ve çakıl ile dolması suretiyle küçük gölcükler oluşması sonucu suyun yatak sathının değişmesiyle civar köylerin arazilerinin sular altında kalmasına sebep olduğundan büyük zarar meydana geldiği belirtilmektedir.¹⁰² Ayrıca bundan birkaç yıl sonrasına ait bir kayıta ise değirmen bentlerinden meydana gelen zararların devam ettiği belirtilmekte ve Gonen Kaymakamlığı'ndan bir an önce değirmenlerin verdiği zararın önlenmesi istenmektedir.¹⁰³

B-Orman ve Orman Ürünleri

Kaza dahilinde Çam-obası, Aladağ ve Baş-alan adıyla üç kıtaya yayılmış Sularya Ormanları bulunmaktadır.

1892 yılında Çam-obası Ormanı yaklaşık 20.000 dönümden ibaret olup, kazanın güneyinde birçok çam ağacını içine almaktadır. Aladağ Ormanı Gonen'in batısında yer alır ve yaklaşık 30.000 dönümdür. Ağaçların ekserisi meşedir. Baş-alan Ormanı ise Gonen'in güneybatısında bulunup yaklaşık 40.000 dönüm alanı kapsamaktadır ve ağaçların çoğu meşe ağacıdır.¹⁰⁴ 1907 yılında kazadaki 33.800 hektar ormanda 101.400 adedi çam, 60.840 adedi meşe, 30.420 adedi gürgen, 10.140 adedi de sair ağaçlar olmak üzere toplam 202.800 adet ağaç bulunmaktadır.¹⁰⁵

Ormanların kaza dahilinde önemli yer tuttuğu buralardan XIX. yüzyıl sonlarına kadar Tersane-i Amire için külliyetli miktarda ağaç kesilmesinden anlaşılmaktadır.¹⁰⁶ Bununla birlikte XIX. yüzyıl sonlarında yörede kereste ticaretinin geliştiği görülmektedir. Buna paralel olarak ormana yakın bölgelerde kereste fabrikaları kurulmuştur. Bu fabrikalarda elde edilen keresteler Bandırma İskelesi'nden, İstanbul'a ihraç edilmektedir. Diğer yandan bu ormanlardan kontrat ile müteahhitlere ağaç

¹⁰⁰ *Hicri 1316 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, s. 416-417.

¹⁰¹ BOA, Ş.D. Hüdavendigâr, nr. 1540/7.

¹⁰² BOA, DH.MUİ., nr. 24-3/16.

¹⁰³ *Karesi Sancağı*, İstanbul 1332, s. 27.

¹⁰⁴ *Hicri 1310 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, s. 361.

¹⁰⁵ *Hicri 1325 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, s. 76.

¹⁰⁶ BOA., A.MKT.UM., nr. 229/6.

satılarak kazaya gelir temin edilmektedir ki, 1892 yılında Çam-obası Ormanı'ndan müteahhitlere 100 m.³ ağaç satılmıştır.¹⁰⁷

Bunlara ilaveten kaza ahali bu ormanlardan ziraî aletler ve külliyetli miktarda varil tahtası imal etmekte, yine evleri için gerekli keresteyi buralardan temin etmektedir.¹⁰⁸ Ayrıca kaza dahilinde iskan olunmuş bazı muhacirlere ormanlardan odun keserek geçimlerini temin etmeleri yolunda izin verilmiştir.¹⁰⁹

C-Sanayi

Gönen kazasında fabrika ve imalathaneler küçük ölçekli işletmeler olup buralarda elde edilen ürünlerin büyük çoğunluğu kaza ihtiyacını karşılamaya yöneliktir.

1-Fabrikalar

Fabrikaların başında un fabrikaları gelmektedir. Un fabrikalarının sayısında özellikle XX. yüzyıl başlarından itibaren artış görülmektedir.

Kazada bilinen ilk un fabrikası 1894 yılında inşa edilen fabrikadır. Bu fabrika Gönen Çayı kenarında 127.549,5 kuruşa inşa edilmiş ve Gönen Belediyesi adına işletilmektedir.¹¹⁰ İkinci fabrikanın inşasına 1909 yılında ruhsat verilmiştir. Bu fabrika Gönen'in Osman-pazarı mahallesinde olup Çanaklı Hacı Ahmed Efendi'nin tasarrufundadır.¹¹¹ Bunlara ilaveten İsmail Hakkı Efendi'nin 1911 yılında Kötelyi köyü civarındaki arazisi üzerine inşa ettirdiği un fabrikası ruhsatsız olduğu için yıkılmıştır.¹¹²

Kazada un fabrikaları dışındaki diğer önemli bir sanayi kolu da keresteciliktir. Özellikle Gönen'de ormanların geniş yer tutması nedeniyle ormana yakın mevkilerde pek çok kereste fabrikası kurulmuştur. Ancak biz bunlardan sadece üç şahsa ait olanları tespit edebildik. Bu fabrikalardan birisi İsmail Hakkı Efendi'ye, diğeri Nemli-zade Zihni Bey'e ve bir diğeri de Lütüf Bey'e aittir.

2-Debbağhaneler

Gönen'de XX. yüzyıl başlarındaki en önemli iş alanlarından biri de deri tabaklama işidir. Öyle ki 1917 yılında Gönen Çayı'nın sol tarafında kaplıcanın tam karşısında on sekiz adet debbağhane ve bu debbağhanelere ait bir de palamut değirmeni mevcuttur.¹¹³ Ancak bu debbağhaneler 1917 yılında çayın öbür tarafında bulunan kaplıcaya yakın olduğu, çevreyi ve özellikle çay suyumu kirlettiği için kapatılarak kaza

¹⁰⁷ *Hicri 1310 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, aynı yer.

¹⁰⁸ aynı yer.

¹⁰⁹ BOA, DH.MUİ., nr. 63/77.

¹¹⁰ BOA., İrade Evkaf, Hususi nr. 3/5 Safer 1312.

¹¹¹ BOA., DH.MUİ., nr. 19-1/49.

¹¹² BOA., DH.ID., nr. 107/21.

¹¹³ BOA, DH.İ.U.M., nr. Ek-42/14. Bu belgede debbağhanelerin seksen yıl önce kurulduğu da belirtilmektedir.

kaymakamlığınca başka bir yere nakdedilmek istenmiş, fakat bunda başarılı olunamamıştır.¹¹⁴

3-Dükkanlar, Han ve Hamamlar

1887 yılında kazada 250 dükkan ve 15 fırın mevcuttur.¹¹⁵ Ertesi yıl bu dükkanlara 20 dükkan daha eklenmiştir.¹¹⁶ 1892 yılında ise kaza merkezinde 70 dükkan ve 5 mağaza bulunmaktadır.¹¹⁷ Mevcut bu dükkanların işlevleri hakkında herhangi bir bilgimiz olmamakla beraber muhtemelen büyük çoğunluğu berber, kasap, demirci, nalbant, terzi, kunduracı vs. gibi halkın günlük ihtiyacını karşılamaya yönelik dükkanlardır.

Kazada 1887 yılında 5 han bulunmaktadır.¹¹⁸ Bunlara ilaveten ertesi yıl bir han daha yapılmıştır.¹¹⁹ Bu hanlardan isimlerini tespit edebildiklerimiz Sepet-oğlu Hanı, Eski Han, Vezir Han ve Dağlı İmam Hanı'dır.

Gönen yöresi yeraltı sıcak su kaynakları bakımından oldukça zengin bir bölgedir. 1887 yılında Gönen'de 5 hamam ve kaplıca vardır.¹²⁰

D-Pazar ve Panayır

Kazada pazar, öteden beri haftada bir kere salı günleri kurulmaktadır.¹²¹ Gönen Pazarı'na kaza ve köylerinden gelenler dışında çevre kazalardan da gelenler olmaktadır. Özellikle Bandırma, Manyas, Balya ve Biga'dan gelenler önemli sayıdadır. Bu pazara öteden beri Balya'dan hayvan, Bandırma ve Erdek'ten zeytin, Karacabey'den soğan ve patates, Biga'dan dokuma, Manyas'tan sucuk, sebze ve kuru yemiş getirilmektedir.¹²²

Gönen'e tabi Sarıköy'de Hacı İsa Panayırını¹²³ adıyla her yıl Çan panayırını takiben rûz-ı Hızır'ın kırk birinci günü bir panayır kurulmaktadır.¹²⁴ Bu panayırın yeri muhtemelen Çerkez Keçi-dere Köyü (Dereköy) ile Sarıköy arasında bir yerdedir.¹²⁵

¹¹⁴ aynı yer.

¹¹⁵ *Hicri 1305 Tarihli Salname-i Vilayet-i Karesi*, s. 105-106.

¹¹⁶ *Hicri 1306 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hudavendigâr*, aynı yer.

¹¹⁷ *Hicri 1310 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hudavendigâr*, s. 359.

¹¹⁸ *Hicri 1305 Tarihli Salname-i Vilayet-i Karesi*, aynı yer.

¹¹⁹ *Hicri 1306 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hudavendigâr*, aynı yer.

¹²⁰ *Hicri 1305 Tarihli Salname-i Vilayet-i Karesi*, aynı yer.

¹²¹ *Hicri 1288 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hudavendigâr*, s. 110.

¹²² Ülken-Tanyeli, a.g.m., s. 126.

¹²³ Bu panayıra dair tespit edebildiğimiz en eski kayıt Gönen ayanı Sepetoğlu Osman'ın 1763-1764 yıllarına ait muhalefatında geçmektedir. BOA, D.BŞM.MHF., nr. 12701.

¹²⁴ Rûz-ı Hızır'ın kırk birinci günü Haziran ayının ilk günlerine denk gelmektedir. Ancak, aralarında üçlü bir organizasyon bulunan Çan, Gönen ve Balıkesir panayırını onar gün arayla kurulduğundan dolayı tüccarların gidiş-gelişlerde zorluklarla karşılaştıklarını beyan etmeleri üzerine panayırın kuruluş tarihlerinde değişiklik yapılmışsa da, bir süre sonra tekrar eski tarihlere alınmıştır. Bkz. BOA, Cevdet İktisat, nr. 1222 ve nr. 1444. Bu panayırın kuruluşu

Bütün yörenin ürünlerini değiştirdiği bir yer olan Hacı İsa Panayırı daha çok hayvan alım satımına yönelik olup buraya gelenler sadece kaza dahilinden insanlar değildir. Çevre kazalardan gelen tüccarlar dışında, Rumeli'deki Siroz Vilayeti'nden, Anadolu'dan Bursa, Tokat, İzmir, Manisa, Denizli, Şam ve Halep vilayetlerinden tüccarlar gelmektedir.¹²⁶

Bu panayırın 1763-1764 yıllarında rüsum-ı dekakin ve avaid bedeli 516 guruştur.¹²⁷ 1910 yılında ise panayırın iltizam bedeli 55.500 kuruş olup, bunun 6-7.000 kuruşu resm-i temettudur.¹²⁸

IV-Sosyal Hayat

A-Eğitim

Osmanlı Devleti'nde ilk eğitim ve öğretimin yapıldığı yer sıbyan mektebi ya da halk arasındaki adıyla mahalle mektepleriydi. Bu okullarda çocuğa okuma yazmanın yanı sıra, İslam dinini ve Kuran-ı Kerim'i öğretmek amaçtı.¹²⁹ Ferdi bir eğitimin hakim olduğu bu okullarda genellikle şu dersler okutuluyordu: **Elifba, Kuran-ı Kerim, İlm-i hâl, Tecvid, Türkçe Ahlak Risaleleri, Türkçe ve Hat.**¹³⁰

Bu devirde ilk öğretim iki kısıma ayrılarak birincisi *mekâtib-i sultaniye* olup bu okullar usul-ı atika denilen eski geleneksel usule göre eğitim yapılan okullardı; diğeri ise *mekâtib-i ibtidaiyye* denilen Tanzimat'tan sonra 1863'lerde açılmış yeni usul eğitim yapılan okullardır.¹³¹

Haziranın ilk günlerine rastlamakla beraber günü değişik zamanlarda farklıdır. Mesela *Hicri 1288 Tarihli Surname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, s. 109'da panayırın Haziranın iki veya üçüncü günü kurulduğu kayıtlıdır; Yine 1910 yılına ait bir vesikada, Manyas panayırını takiben kurulan bu panayırın kuruluş tarihi olarak 29 Mayıs günü verilmekte ve dört gün sürdüğü belirtilmektedir. BOA, DH.MÜ., nr. 107/51; 1930'lu yıllarda ise bu panayırın her yıl Haziran ayının on ikinci gününde açıldığı ve dört gün sürdüğü belirtilmektedir. Ancak, Hacı İsa Panayırı 1936 yılından itibaren genel kurul kararı ile Sarıköy'den Gönen'e aktarılmış ve halen Gönen'de her yıl Haziran ayının ikinci haftasında kurulmaktadır. Cenap Refik Orhon, *Balıkesir Coğrafyası*, Balıkesir 1936, s. 36.

¹²⁵ Nitekim Sarıköy ile Keçi-dere Köyü arasında Keçi-dere Köyü'ne üç kilometre mesafede panayır yeri olarak anılan bir meydan bulunmaktadır. Şimdi ovanın içinde kalmış bu alanda eskiden panayır kurulduğunu yaşlılar söylemektedir.

¹²⁶ BOA, Cevdet İktisat, nr. 1222 ve nr. 1444.

¹²⁷ BOA, D.BŞM.MHF., nr. 12701.

¹²⁸ BOA, DH.MÜ., nr. 107/51.

¹²⁹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul 1980, s. 101.

¹³⁰ aynı yer.

¹³¹ *Aynı Eser*, s. 117.

Gönen'de çeşitli tarihlerdeki sıbyan mekteplerinin ve bu mekteplerde okuyan öğrenci sayısı şöyledir:¹³²

Yıllar	Müslüman mektebi	G.müslim mektebi	G.müslim öğrenci	Müslüman kız öğrenci	Müslüman erkek öğrenci	Toplam öğrenci
1887-1888	57	-	-	-	-	-
1892-1893	84	2	70	909	1.025	2.004
1893-1894	84	-	-	909	1.025	1.934
1897-1898	83	-	-	-	-	-
1898-1899	13	-	-	-	-	940
1906-1907	53	-	-	-	-	3.021

Mevcut bu okullara ilaveten 1915 yıllarında Sarıköy'de bir erkek, merkezde iki erkek ve bir kız, Tuzakçı, Yortan, Çerkez Keçi-dere, Bayramıç, Asmalı-dere, Pomak Hasan Bey Çiftliği, Kavak, Gündoğan, Taban, Keçeler, Mehmed Ali Bey, Üç-pınar köylerinde birer erkek ve Sarıköy'de yeniden bir adet kız mektebi inşa edilmiştir.¹³³

Rumların da kendilerine ait mektepleri mevcut olup, bunlara ilave olarak 1902 yılında Kurşunlu Rum Mahallesi'ndeki Rum kilisesinin yakınlarına bir mektep daha inşa edilmiştir.¹³⁴

Bu tarihlerde Gönen Kazası'nda bir adet rüştiye mektebi bulunmaktadır. Rüşdiye mektepleri, 1838 yılında Sultan II. Mahmud tarafından sıbyan mekteplerinin yetersizliği dolayısıyla açılmış olup buralarda eğitim üç sene sürmekte ve genellikle **Din, Arapça, Dört İşlem, Yazı, Farsça, İmla ve İnşa, İlm-i hal, Ahlak ve Tarih** dersleri okutulmaktadır.¹³⁵ Bu mektepte 1886-1908 yılları arasında öğrenim gören öğrenci adedi şöyledir.¹³⁶

¹³² Öğrenci sayılarının tespitinde ilgili yıllara ait salnamelerden faydalanılmıştır.

¹³³ Şimşir, *a.g.t.*, s. 83.

¹³⁴ BOA, Adliye ve Mezahip İradeleri, Hususi nr. 13/28 Şaban 1320.

¹³⁵ Kodaman, *a.g.e.*, s. 181.

¹³⁶ Öğrenci adetlerinin tespitinde ilgili yıllara ait salnamelerden faydalanılmıştır.

Yıllar	Öğrenci Adedi	Yıllar	Öğrenci Adedi
1886-1887	45	1901-1902	61
1888-1889	52	1902-1903	61
1892-1893	50	1904-1905	70
1893-1894	57	1905-1906	92
1897-1898	86	1906-1907	86
1898-1899	55	1907-1908	85
1900-1901	46		

Gönen'de bu okullara ilaveten 1914 yıllarında bir adet Numune İbtidaisi inşaatına başlanmışsa da bu okulun faaliyete geçip geçmediği hakkında bir bilginiz yoktur.¹³⁷ Ancak 1914 yılına ait bir kayıta inşaatı devam eden bu okula bir müdür tahsis edildiği ve inşaatının hayli ilerlediği belirtilmektedir.¹³⁸

1892-1893 yıllarına ait salnamede Gönen'de bir medrese olduğuna dair kayıt mevcuttur.¹³⁹ Bir başka kayıta ise medreselerin adedi ikidir.¹⁴⁰ Lakin Gönen'de daha XIX. yüzyıl ortalarında bir medrese mevcut olup adı "Medrese-i Çarşı Camii"dir.¹⁴¹

B-Sağlık

Gönen'de bu tarihlerde sağlık sorunlarının nasıl giderildiğine dair pek bilginiz yoktur. Ancak, halk arasında ihtiyar ve bilgili kadınların yapmış olduğu kocakarı ilaçlarının kullanımının yaygın olması muhtemeldir. Bunun yanı sıra Gönen'de bulunan kaplıca ve Ekşi-dere köyündeki ılıcanın suyu şifalı kabul edilmekle beraber buralara tıbbî bazı ilaveler yapılarak hastalıkların tedavisi yoluna gidilmiştir.

Bu dönemde Gönen'de bir hastane olup olmadığına dair bilginiz yoktur. Lakin 1915 yılında, Gönen'de hastane inşaatı için tahsisat ayrıldığı bilinmekle beraber bu hastanenin hizmete geçip geçmediği bilinmemektedir.¹⁴² Daha sonraları Millî Mücadele sırasında Gönen'de Akıncı Müfrezeleri için bir hastane kurulmuş ve bu hastaneye iki yüz yatak koyulmuş ve hastanenin ilaç ihtiyacının karşılandığı Gönen eczanesinin ilaç bakımından oldukça zengin olduğu belirtilmiştir.¹⁴³

¹³⁷ Şimşir, a.g.t., aynı yer

¹³⁸ *Karesi Sancağı*, İstanbul 1332, s. 18.

¹³⁹ *Hicri 1310 Tarihli Salname-i Vilayet-i Hudavendigâr*, s. 350.

¹⁴⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l Âlâm*, aynı yer.

¹⁴¹ BOA, ML.VRD.TMT., nr. 8083.

¹⁴² Şimşir, a.g.t., s. 72.

¹⁴³ Zühtü Güven, *Anzavur İsyamı, İstiklâl Savaşı Hatıralarından Acı Bir Safha*, Ankara 1965, s. 104-105.

C-Dinî Hayat ve Vakıflar

Kaza ahalisinin büyük çoğunluğu Müslüman olup kazada az sayıda da gayrimüslim bulunmaktadır. Kaza dahilinde Müslümanların kullanımında 1888 yılında 65 cami ve mescit vardır.¹⁴⁴ Gayrimüslimler için ise biri Gönen Kurşunlu Rum Mahallesi'nde, diğeri Elbeslik köyünde olmak üzere iki kilise mevcuttur.

Bu tarihlerde Gönen ve köylerindeki camilerin pek çoğu çeşitli şahıslara ait vakıflar sayesinde inşa edilmekte ve yine bu vakıflardan sağlanan paralarla cami görevlilerinin geçimleri sağlanmaktadır. Bu tarihlerde tespit edebildiğimiz çeşitli şahıslara ait vakıflar şunlardır: Fatma Hanım bint-i Alişan (Gönen Akçaali Mahallesi), Çerkez İbrahim Ağa bin İsmail (Balıcı), Ahmed Usta oğlu Mehmed bin Ahmed, Molla Mustafa Efendi bin Salih (Gündoğan), Salih bin Burçak (Ayvalı-dere), Şaban bin Ali (Gökçesu), Kalaycı-oğlu Ahmed bin Hasan, Ahmed Ağa bin Abdullah, Ahmed bin Mehmed, Gürcü muhacirlerinden Ahmed Ağa bin Ali, Çerkez Ahmed Ağa bin Mustafa, Ahmed Ağa bin Yahya (Gökçesu), Rumeli muhacirlerinden Ali Ağa bin Numan (Plevne Mahallesi), Çerkez Hacı Ali (Kum), el-hac Halil Efendi bin Hüseyin, Halil Ağa bin Fettah (Ayvacık), Hüseyin Ağa bin Ömer Çavuş (Kavak-oba), Hüseyin Ağa bin Mustafa (Alaaddin), el-hac Mahmud Bey bin İsmail (Gönen), Obalı İsmail Mehmed Ağa bin Ali (Gönen).

D-Asayiş

1-I. Dünya Savaşı Sonlarına Kadar Gönen'de Asayiş

Gönen'in kaza olduğu ilk dönemlerle ilgili asayiş hakkında pek bilgimiz yoktur. Lakin ufak tefek mahallî hadiselerin meydana geldiği muhakkaktır.

1910'lu senelere geldiğimizde asayişin devletin her yanında olduğu gibi Gönen'de de bozulduğu görülmektedir. Özellikle mahallî idarecilerin keyfi hareketleri ile bunlardan cesaret alan çetelerin faaliyetleri halkı canından bezdirmiş ve bu yüzden mahallî idareciler sık sık hükümete şikayet edilmiştir.¹⁴⁵ Bunlara ilaveten kaza dahilinde cinayet, adam kaçırıp fidye isteme, başkalarının hane ve arazilerine tecavüz etme gibi adliye vakalarının da arttığı görülmektedir. Yine bu dönemde şekavetleri ile nam salan eşkiya çetelerinden bazıları Keçi-dereli Çerkez Kel İslam, Altuparmak Nuri, İdris ve rüfekası, Jülyet ve çetesi, Arnavut çetesi ve Neşet Çetesi'dir.¹⁴⁶

2-Millî Mücadele Sırasında Gönen'deki Faaliyetler

Gönen, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından Boğazlar Hattına dahil edilmiştir. İttifak devletlerinin Anadolu'yu işgale başlamasıyla beraber her yerde olduğu

¹⁴⁴ *Hicri 1305 Tarihli Salname-i Vilayet-i Karesi*, aynı yer.

¹⁴⁵ Sabık Gönen Kaymakam Halil Sami Bey'den ahalinin şikayeti hakkında bkz. BOA, DH.MUİ., nr. 43-2/3; Keyfi hareketlerinden ötürü Gönen Kaymakamı Kamil Efendi'den ahalinin şikayeti için bkz. BOA, DH.MUİ. nr. 16-2/33.

¹⁴⁶ XX. yüzyıl başlarında Gönen'de asayiş meselesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özer Küpeli, "II. Meşrutiyet Sonrasında Gönen ve Havalisinde Asayiş", *Geçmişten Günümüze Gönen Sempozyumu*, 5-6 Eylül 1998, Gönen (basımdadır).

gibi Gönen'de de millî müdafaa teşkilatı oluşturulmuş ve memleketin işgaline tepki olarak bazı çalışmalarda bulunulmuştur. Ancak Anadolu'daki millî hareketi en kısa sürede bastırmak ve İstanbul hükümeti ile Ankara hükümeti arasında tampon bölge ulaştırmak için İstanbul hükümetin ve İttifak devletlerinin desteğiyle bir takım isyanlar çıkarılmıştır.

Bu isyanların en başında Anzavur isyanı gelmektedir. İki 1919 yılı sonlarında, ikincisi 1920 yılı başlarında olmak üzere iki defa isyan eden Anzavur Ahmed özellikle bu havalideki Türk-Çerkez-Arnavut ayrımını çok iyi kullanarak her iki isyanında da memlekete büyük zararlar vermiştir. Lakin iki isyan da başarıya ulaşmadan sona ermiştir. Öte yandan bu havalideki faaliyetlerde bulunan çeşitli Türk ve Çerkez çeteleri halka her türlü zulmü yapmışlardır.¹⁴⁷

Anzavur'un ikinci isyanının ardından kaza ahalişi daha toparlanamadan bu sefer 1920 yılı Haziran ayı sonlarında Yunan işgaline maruz kalmıştır. İşgal sırasında Yunanlılar ve kazanın Rum ahalişi, Türk halkına büyük zulümlerde bulunmuş, pek çok Türkü Atina'ya sürgün etmişlerdir.

Türk Ordusu'nun Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunanlıları büyük bozguna uğratmasından sonra Gönen ve havalisindeki Türk çeteler, Yunanlılara karşı saldırıya geçerek önce çay kıyısındaki garnizonu, ardından Elbeslik Rum Köyü'ndeki karakolu ele geçirmişlerdir (6 Eylül 1922). Bundan sonra Edincik istikametine doğru kovulan Yunanlılar, buradaki garnizonlarını da terk ederek Bandırma'dan denize dökülürcesine gemilerine binip kaçmışlar, kaçarken de arkalarından gelen Türk çetelerine yalvararak geride kalan yandaşlarına iyi muamele edilmesini istemişlerdir.¹⁴⁸

Bundan sonra önce Anzavur isyanlarının, sonra da Yunan işgalinin geride bıraktığı maddî ve manevî kayıpların telafisine başlanmıştır.

Sonuç

XIX. yüzyıl başlarında kaza statüsüne sahip olan Gönen, 1864 yılında nahiyeye yapılarak Erdek'e bağlanmış, 1878'de de Erdek'ten ayrılıp Bandırma'ya bağlanmıştır. 1882 yılında ise Gönen'e kaza statüsü tekrar verilerek Hüdavendigar Eyaleti'nin Karesi Sancağı'na bağlanmış ve bir kaymakam atanmıştır. Vilayet salnamelerinden anlaşıldığı üzere ilk belediye reisi 1887 yılında göreve başladığından dolayı belediye örgütünün de teşkil tarihinin bu yıl olması muhtemeldir.

¹⁴⁷ Anzavur İsyanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özer, *a.g.e.*; Zühtü Güven, *a.g.e.*; *Türk İstiklâl Harbi, İç Ayaklanmalar*, VI, Ankara 1974; Uluğ İğdemir, *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları*, Ankara 1989; Özcan Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler", *Belleten*, nr. 217, (1992), ss. 847-963; Aynı yazar, "Anzavur'un Birinci İsyanı", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991, Ankara*, II, Ankara 1996, ss. 791-807; Aynı yazar, "Anzavur'un İkinci Ayaklanmasında Cemiyet-i Ahmediye", *Kurtuluş Savaşında Gönen ve Çevresi (Sempozyum)*, Ankara 1998, ss. 99-112.

¹⁴⁸ Gönen'deki Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özer Küpeli, "Gönen'deki Millî Mücadele Yıllarındaki Faaliyetler", *Toplumsal Tarih*, nr. 62, (Ocak 1999), ss. 10-22.

XIX. yüzyıl ortalarında altı-yedi mahalleden müteşekkil küçük bir kasaba olan Gonen, önce Kafkasya sonra Rumeli'den göçlere maruz kalmış ve bunun sonucunda nüfusu önemli ölçüde artmıştır. Nitekim, mahalle ve köy sayısındaki artışa paralel olarak kazanın nüfusu 1880'den 1920'ye kırk yıllık bir zamanda üç kat artarak 10.000 civarından 40.000'e ulaşmıştır. Kazada nüfusun büyük çoğunluğunu teşkil eden Müslümanlar, değişik etnik zümrelere mensup olmalarına rağmen dinî birlik aralarında etkili bir iletişim aracıdır. Bunun yanı sıra kaza dahilinde yaklaşık % 5 ile % 8 arasında değişen Rum nüfusu bulunmaktadır. Ayrıca Rumlara ilaveten Ermeniler, Bulgar ve Kıptîlerde bulunmaktadır.

Kazanın ekonomisi incelediğimiz yıllarda büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Tarım ürünleri arasında hububat ve bakliyat önemli yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra Yortan ve Tuzakçı köyleri civarında yetiştirilen bostanlar da lezzetleri nedeniyle talep görmektedirler. İpek-böcekçiliği de kazada yaygın olan uğraşlardandır. Sanayi özellikle XX. yüzyıl başlarında gelişme göstermiş değirmenlerin yerini un fabrikaları almaya başlamıştır. Bunun yanı sıra orman sanayi ve dericilikte önemli gelişme kaydedilmiştir. Kaza mamullerinin en önemli ihrac yeri Bandırma İskelesi olup, müteaddit defalar Gonen-Bandırma arasında muntazam bir şose yapılması konusunda girişimler olmuştur. Buna ilaveten her yıl Haziran ayının ilk haftasında kurulan Gonen Sarıköy Hacı İsa Panayırı Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinden gelen tüccarların uğrak yeri olup kaza mamullerinin satıldığı bir diğer yerdir. Pazar ise haftada bir gün salı günleri kurulmakta ve sadece kaza ahalisi değil çevre kazaların da tüccarlarını ve ahalisini ağırlamaktadır. Küçük el sanatları arasında saraçlık ve hayvan koşumları yapımı önemlidir.

Hemen hemen her köydeki sıbyan mektepleri yanı sıra merkez kazada bir de rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Yine Rum cemaatın kendi okulları bulunmaktadır. Ayrıca XIX. yüzyıl sonlarına değin kazada bir medrese mevcut olup adı "Medrese-i Çarşı Camii"dir.

Halkın geneli Müslüman olduğundan cami sayısı çoktur. Ancak bunlar depremler nedeniyle günümüze ulaşamamış, isimleri yerlerine yapılan modern camilerle devam etmiştir. Diğer taraftan Rum cemaate ait iki kilise varolup bunlardan biri bugün hala ayaktaadır.

XX. yüzyıl başlarında özellikle mahalli idarecilerin tutumundan dolayı asayişsizliğin hakim olduğu Gonen'de bir takım çetelerin de faaliyette bulunduğu görülmektedir. Mondros Ateşkes Antlaşmasının ardından ise Gonen önce Anzavur isyanları, ardından Yunan işgaliyle sarsılmış ve Eylül 1922'de Yunan işgali sona ermiştir.